

Швецова А.В.

Проблема російського духу в творчості М.А.Бердяєва і сучасність.

Доля нації – явище, яке складає чи не основний сенс досліджень світової і, зокрема, російської суспільної думки XIX та XX століть. Питання про те, чому різні народи, реалізуючи у своєму бутті загальнолюдське призначення, мають різне розуміння сенсу життя, різну міру гармонії з оточуючим світом, різні світовідчуття та характер міжлюдських і міжнаціональних взаємин – це питання здається одним з найактуальніших і сьогодні.

Дивлячись на те, як протікає життя різних народів, відзначаючи, що всі вони мають безумовні вади та безумовні чесноти, мимоволі опікуєшся питанням: чому все ж таки, незважаючи на досить давню традицію аналізу цих особливостей та їх чинників, народи виявляють досить усталену інерцію по відношенню до організації свого життя та його перспектив. Чому свідоме, виважене самоконтролювання власного життя здається неможливим або поки що неможливим для деяких націй? Якою мірою це спричинюється особливостями національного духу й національного життєвого світу?

Зокрема, при спостереженні політичних, економічних, ідеологічних, духовних процесів у сучасній Росії виникає дивне відчуття незмінності та розгубленості російського духу, що супроводжується пасивністю і зневіренням у власних силах основних мас населення. При цьому слід зауважити, що приклад і стан Росії – не єдиний. Ті ж самі, або схожі проблеми стоять на сьогодні перед усіма країнами-вихідцями з СРСР. Але оскільки питання відносно власного національного буття та майбуття і чинників їх успішного чи не успішного розвитку особливо активно аналізувалося, починаючи з XIX століття, саме в Росії – то приклад Росії є найкрасномовнішим і найбільш повчальним.

Виходячи з принципу історичної тягlosti та спадкоємності історичного життя народів, треба відзначити, що розуміння сучасного життя Росії неможливе без аналізу концепцій російського національного духу, які були сформовані ще в минулому столітті.

Як відомо, в Росії XIX – початку XX століть чи не найсильніші ідейні позиції займали слов'янофіли. Хоча мабуть більш точно їх можна назвати русофілами, бо власне слов'янський світ або світи інших слов'янських народів, у тому числі й українського, якщо й цікавили їх, то лише в якості тих, які мають з необхідністю йти за Росією й бути “врятованими” нею. Оскільки без інших слов'янських народів сенс історично-месіанської ролі Росії втрачався, то вони “мали честь” бути об'єднаними з останньою.

Найперше, що цікавило російських слов'янофілів – це обґрунтування виключності Росії у контексті світової історії, насамперед – по відношенню до західноєвропейської цивілізації. Чи не найвідомішим представником цієї настанови був М.Данилевський, обурений тим, що “ми звели Європу в сан нашої спільної Марії Олексіївни, верховної вирішальниці гідності наших вчинків. Замість схвалення народного сумління, визнали ми моральним двигуном наших дій боязливий страх перед присудом Європи, принизливо-марнославне задоволення від її похвал”[1, 294]. При цьому зовсім не зверталася увага на те, що народне сумління – не абстрактно-безлике явище, а конкретно-історичне утворення, яке має певні риси, певний рівень розвитку та самоусвідомлення і тому далеко не завжди може виконати таку відповідальну роль, як бути критерієм оцінки вагомості тих чи інших культурних цінностей, політичних дій, перспектив історичного розвитку і т.і. І якщо вже склалася така ситуація, яку визначив М.Данилевський, то коріння негараздів стосовно формування самодостатності російського духу слід шукати не в орієнтації на західноєвропейські цінності, а в нерозвинутості самого російського “народного сумління” чи російського народного духу в цілому.

На відміну від М.Данилевського, позиція М.Бердяєва здається більш виваженою і історично виправданою. Піднімаючи ту ж, по суті, проблему розрізнення російського та європейського духу, М.Бердяєв підкреслював вади та позитивні якості як російської, так і європейської націй, обґрунтовуючи необхідність сприйняття російською культурою головного здобутку європейської цивілізації – персоналістських, особистісних цінностей життя, плекання людської гідності, бо “образ

людської особистості є не лише образ людський, але й образ Божий... Це є таємниця боголюдяності”[2, 26-27].

Саме персоналістська настанова дослідження, визнання примату особистості над людським загалом, над колективом дозволили М.Бердяєву виважено і твердо підійти до аналізу специфіки російського духу та до оцінки месіанської ролі Росії.

Підкреслюючи, що російська національна думка живилася почуттям богообраності Росії, яке йде ще від старої ідеї Москви як Третього Риму, М.Бердяєв відзначив принагідно, що “всі великі народи проходять через месіанську свідомість” [3, 21], а тому ідея месіанізму не є виключною рисою російського духу. На думку вченого, месіанізм – явище універсальне, а тому правильне його розуміння є запорукою гармонійного розвитку всього Людства.

Основою цього розвитку (з точки зору персоналістської філософії) має бути поєднання прогресивних ідеалів західної та східної культур. При цьому необхідно звернути увагу на думку М.Бердяєва про те, що Росія повинна звільнитися від рабського, підлеглого, нездорового відношення до Західної Європи таким чином, що “Західна Європа та західна культура стане для Росії іманентною; Росія стане остаточно Європою, і саме тоді вона буде духовно самобутньою і духовно незалежною” [3, 19]. Саме через це культура (як вищі досягнення людського духу) перестане бути виключно європейською і стане світовою, універсальною.

Відзначаючи внутрішню свободу російського духу від зовнішнього світу, земного благоустрою і т.і. (феномен мандрівництва), М.Бердяєв знов-таки підкреслював (на його думку більш суттєвий факт) несвободу російської людини як особистості на відміну від представників західноєвропейської культури. Це, згідно концепції М.Бердяєва, результат недостатнього розвитку чоловічих (мужніх!) основ російської історії, які мали втілення в західноєвропейській історії у феномені лицарства. “Лицарство, – писав російський дослідник, – кує почуття особистої гідності і честі, створює гартування особистості. Цього особистого гартування не створювала російська історія”[3,6].

Цього практично не визнавало російське слов’янофільство, яке обстоювало не просто ідею виключності Росії (виключність як особливість життя й духу властива всім народам), але й ідею Росії як найліпшого варіанту суспільного розвитку, взірця для всіх націй. “І найбільш корінним гріхом слов’янофільства було те, що природно-історичні риси російської стихії вони прийняли за християнські чесноти”, – відзначав М.Бердяєв [3, 6].

Для аналізу специфіки і сенсу російського духу вчений висунув важливий методологічний принцип: розглядати природу російського духу у протиріччях та антиноміях, які взагалі характерні для російського буття. “Підійти до розгадки таємниці, яка схована у душі Росії, – писав М.Бердяєв, – можна, зразу ж визнавши антиномічність Росії, жахливу її суперечливість. Тоді російська самосвідомість звільнюється від брехливих і фальшивих ідеалізацій, від відштовхуючого бахвальства, так як і від безхарактерного космополітичного заперечення і іноземного рабства” [3, 3].

Згідно своєї позиції, М.Бердяєв виділив головні антиномії російського духу, головною причиною яких вважав нез’єднаність жіночих і чоловічих (мужніх) чинників духовного життя, пріоритетність жіночих якостей. Справедливо вважаючи, що життєвий світ народу визначається державністю та відношенням до неї, М.Бердяєв виділив, як головне, протиріччя між аполітичністю, анархізмом, бездержавністю російського народу, який ніколи не вмів влаштувати свою землю та активно завойовувати свободу, – і між найбільш сильною у світі державністю та бюрократичністю Росії, за умов якої неможлива “вільна гра творчих сил людини”.

Другим протиріччям, яке мало не менше значення, є смиренність росіян, відсутність шовінізму, націоналізму, нахилу до насильницької русифікації та до презирства до інших народів – з одного боку, а з другого – найбільш виражений в світі шовінізм та нечувана самовпевненість Росії, яка пригнічує підвладні національності насильницькою русифікацією і визнає себе єдиною, відкидаючи всю Європу.

На відміну від двох перших протиріч, що стосуються в основному державно-політичних аспектів життя Росії, два наступні протиріччя відображають складність перш за все внутрішнього, інтимного життя російського народу. Вагомим протиріччям російського духу є безкінечні релігійно-духовні пошуки, духовне піднесення народу, духовне самозаглиблення і одночасно – поклоніння

перед зовнішнім втіленням релігійності, благоговіння перед святістю образів, що, по суті, є не релігією духу, а релігією плоті, матерії – язичеством.

Важливим протиріччям російського духовного життя є поєднання внутрішньої свободи людини (мандрівництва), її прагнення до ідеального, з нечуваною покірністю і відсутністю прав особистості, з непорушною міцністю побуту, важкою плоттю, консерватизмом. В результаті цього, на думку М.Бердяєва, “безмірна свобода обертається безмірним рабством, вічне мандрівництво – вічним застоєм, тому що мужня свобода не оволодіває жіночою нацією, стихією в Росії зсередини, з глибини. Мужній початок завжди очікується ззовні, особистісний початок не розкривається в самому російському народі. Звідси вічна залежність від чужорідного” [3, 15].

Вихід з цього становища, як вважає вчений, у культивуванні мужнього духу, гідності особистості, у пробудженні творчої активності російської людини та у її звільненні від пасивності і «розчиненості». Перехід від чекання до створення, від пошуків абсолютного та кінцевого до творення життєвонеобхідного та відносно-усередненого (тобто того, що складає ядро життєвого світу будь-якої нації), від мрій про абсолютне святе життя – до влаштування повсякденного людського життя на основі загальнолюдських цінностей і визнання прав і гідності особистості заради національного майбуття – ось що, на думку М.Бердяєва, має визначати головний сенс духовного і політичного розвитку Росії, головний сенс російської національної ідеї [3, 22-29].

Ці думки М.Бердяєва стосовно специфіки російського духу мають виключно велике значення для розуміння сьогоденної внутрішньополітичної та зовнішньополітичної ситуації Росії, в тому числі і її стосунків з Україною, які, як і в минулі часи, залишаються певною мірою нестабільними.

Невпинні намагання бувшої імперії взяти історичний реванш спричиняють відповідне світовідчуття у співіснуючих з Росією націй та вносять невизначеність у їхній розвиток. Значною мірою ця ситуація пов’язана із тією специфікою та суперечливістю російського духу, на якій акцентував увагу М.Бердяєв. Проблемність російського духовного життя, яка виражається насамперед у знеціненні суспільної ролі та у надмірній підкореності особистості державі та бюрократичним структурам, у зазіханні Росії на всесвітню роль та у її небажанні упорядковувати перш за все свій власний, повсякденний життєвий світ, забезпечувати нормальне життя власного народу на засадах здорового глузду – це визначало і визначає специфіку національного розвитку минулої і сучасної Росії. При цьому саме переорієнтація Росії із зовнішніх на внутрішні проблеми, якнайшвидше їх вирішення і є запорукою її дійсно месіанської ролі та повноцінного національного розвитку серед інших націй світу.

Використана література.

1. Данилевський Н.Я. Россия и Европа. – М.: Книга, 1991. – 573 с.
2. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии // Бердяев Н.А. Царство Духа и царство Кесаря. – М.: Республика, 1991. – С.4-162.
3. Бердяев Н.А. Судьба России. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 256 с.